

برنامه ریزی درسی و فرایند تهیه و تولید کتاب درسی (۴)

رویکردهای برنامه‌ی درسی

حسین الوندی

- اهداف اساسی متناسب با رویکرد؛
- تلقی نسبت به یادگیرنده؛
- تلقی نسبت به فرایند یادگیری؛
- تلقی نسبت به فرایند آموزشی؛
- تلقی نسبت به شرایط یادگیری (محیط یادگیری)؛
- تلقی نسبت به معلم؛
- تلقی نسبت به ارزش‌یابی از آموخته‌ها.

به این ترتیب با انتخاب هر نوع رویکردی، ناگزیر از تعیین ابعاد آن هستیم. به عبارت دیگر، هر رویکردی باید بتواند نگاه خود را به فرایند یادگیری، یادگیرنده و... مشخص کند^۱. در ادامه با توضیح انواع رویکرد و ذکر مثال‌های روشن، ابعاد رویکرد را در مورد برخی از رویکردهایی که معرفی می‌شوند، شرح می‌دهیم. (نمودار - ۱)

انواع رویکرد

رویکردها را به دو گروه کلی رویکردهای برنامه‌ی درسی و رویکردهای آموزشی تقسیم می‌کنند. رویکردهای برنامه‌ی درسی کلی‌ترند و جهت‌گیری‌های خاص برنامه‌ی درسی را مشخص می‌کنند، ولی رویکردهای آموزشی، نگاه کلی به چگونگی فرایند یاددهی - یادگیری را تعیین می‌کنند. بدیهی است در تعیین رویکرد مناسب برای برنامه‌ی درسی، نمی‌توان این دو را جدا از هم در نظر گرفت. گاهی اوقات نیز این دو، چنان به هم نزدیک

به طور کلی، می‌توان رویکرد را جهت‌گیری کلی برنامه‌ی درسی تعریف کرد که باعث شکل‌گیری هدفمند عناصر و مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی، و اجرا و اعتباربخشی آن می‌شود. در متون برنامه‌ریزی درسی، رویکرد برنامه‌ی درسی^۱، دیدگاه برنامه‌ی درسی^۲ و جهت‌گیری برنامه‌ی درسی^۳ را معادل یکدیگر و حداقل بسیار نزدیک به هم در نظر می‌گیرند و تقریباً به یک منظور به کار می‌برند و آن را چنین تعریف می‌کنند: «موضع‌گیری اساسی درباره‌ی فرایند یاددهی - یادگیری و ابعاد گوناگون نظری و عملی برنامه‌ی درسی.»

آنچه در ادامه در توضیح رویکرد برنامه‌ی درسی می‌آید، با توجه به این تعریف است. و این نکته را مجدداً یادآور می‌شویم که اتخاذ هر نوع رویکرد برای یک برنامه‌ی درسی، بر تمامی مؤلفه‌های آن تأثیر می‌گذارد. از سوی دیگر، با توجه به این که هر نوع رویکرد برگرفته از مبانی خاص فلسفی و اعتقادی، و خط‌مشی‌ها و سیاست‌های کلی آموزشی است، نمی‌توان بدون توجه به این مبانی و صرفاً با در نظر گرفتن ماهیت برنامه‌ی درسی، رویکردی برای آن انتخاب کرد.

ابعاد یک رویکرد

با توجه به تعریف رویکرد و تأثیر آن بر همه‌ی عناصر و مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی، در هر نوع رویکرد، باید این ابعاد مشخص شوند:

تعیین رویکردهای برنامه‌ی درسی، یکی از بحث‌های چالش‌برانگیز برنامه‌ریزی درسی است. این چالش از آن‌جا سرچشمه می‌گیرد که هنوز وحدت نظری در تعیین رویکردها و کاربرد دقیق آن‌ها وجود ندارد. مثلاً در تهیه‌ی برنامه‌های درسی، هر گروه درسی موظف است، رویکرد برنامه‌ی خود را مشخص کند و توضیح دهد. از سوی دیگر، بسیاری بر این باورند که رویکردها کلی‌تر از آن هستند که هر گروه درسی بتواند، رویکرد ویژه‌ی خود را انتخاب کند و به نظر می‌رسد، رویکردهای برنامه‌ی درسی باید در سطح ملی، یعنی در برنامه‌ی درسی ملی و یا برنامه‌های درسی دوره‌ی تحصیلی مشخص شوند.

در حال حاضر، بسیاری به این نتیجه رسیده‌اند که گروه‌های درسی، مثل علوم تجربی در دوره‌ی راهنمایی، و علوم پایه (فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی و زمین‌شناسی) در دوره‌ی متوسطه، دارای یک رویکرد، و گروه‌های دیگر، مثل گروه‌های علوم انسانی نیز از رویکرد دیگری در برنامه‌های درسی خود استفاده کنند. بنابراین به نظر می‌رسد، قبل از این که بخواهیم به تبیین رویکرد برنامه‌ی درسی خاصی پردازیم، بهتر است رویکرد و انواع آن را توضیح دهیم و سپس با توجه به ماهیت هر موضوع درسی خاص رویکرد مناسب برای آن را انتخاب کنیم.

اشاره:

در این سری مطالب در مورد دلایل تغییر برنامه و اصول حاکم بر برنامه‌ریزی درسی صحبت و مؤلفه‌های برنامه مطرح شد در این شماره به یکی از مؤلفه‌های اصلی برنامه یعنی رویکرد می‌پردازیم.

برنامه‌ی درسی

می‌شوند که نمی‌توان مرز مشخصی بین آن‌ها قائل شد. نکته‌ی دیگر این که انتخاب رویکرد آموزشی، یعنی نگاه به آنچه در روند آموزش در کلاس درس اتفاق می‌افتد، باید براساس رویکرد برنامه‌ی درسی باشد.

رویکردهای برنامه‌ی درسی

تعداد رویکردهای برنامه‌ی درسی زیادند و در این جا امکان این که همه‌ی آن‌ها را نام ببریم و توضیح دهیم وجود ندارد. به ناچار برخی از رویکردهای برنامه‌ی درسی را ذکر می‌کنیم و برای نمونه بعضی از آن‌ها را شرح می‌دهیم:^۵

برخی رویکردهای برنامه‌ی درسی عبارت‌اند از:

- رفتاری^۶
- موضوعی / دیسپلینی^۷
- اجتماعی^۸
- رشدگرا^۹
- فرایند‌شناختی^{۱۰}
- انسان‌گرایانه^{۱۱}
- ماورای فردی^{۱۲}.

مثلاً در رویکرد موضوعی / دیسپلینی، مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی این‌گونه تعریف می‌شوند:

اهداف: تسلط بر مهارت‌های پایه، مفاهیم و شیوه‌های پژوهش در یک موضوع خاص علمی.

یادگیرنده: مجبور به یادگیری موضوعات مشخص، نبود توجه کافی به علاقه‌ها و نیازهای یادگیرنده.

فرایند یادگیری: کشف اصول

نمودار ۱. رویکردها بر تمام عناصر و مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی تأثیر می‌گذارند

موضوعی / دیسپلینی است. به نظر شما آیا این رویکرد مناسب است؟!

اساسی، مهارت‌ها و حفظ دانش ویژه‌ی یک دیسپلین (موضوع درسی).

رویکردهای آموزشی

رویکردهای آموزشی نسبتاً محدودترند. انتخاب هر رویکرد آموزشی باید با توجه به رویکرد برنامه‌ی درسی باشد. چند رویکرد آموزشی عبارت‌اند از:

- انتقالی^{۱۳}
- اکتشافی^{۱۴}
- فرایندی^{۱۵}
- تعاملی^{۱۶}.

رویکرد آموزشی مناسب برای رویکرد موضوعی / دیسپلینی، «رویکرد انتقالی» است. با ملاحظه‌ی طرز نگاه رویکرد انتقالی به ابعاد آموزش، معلوم می‌شود که رویکرد آموزشی ما در حال حاضر، بسیار نزدیک به رویکرد انتقالی است. در رویکرد انتقالی، عناصر یادگیری چنین تعریف می‌شوند:

یادگیرنده: مطیع، منفعل و شنونده.

فرایند آموزش (روش تدریس): سخن‌رانی، تمرین، مباحثه، و کمک به دانش‌آموزان در فرایند اکتشاف.

محیط یادگیری: کنترل شده و از پیش تعیین شده، شامل مواد و منابع یادگیری مرتبط با یک دیسپلین.

معلم: انتقال‌دهنده‌ی معلومات و هدایت‌کننده‌ی فعالیت‌های خاص و تأمین‌کننده‌ی منابع برای انجام فرایند اکتشاف.

ارزش‌یابی: تعیین میزان تسلط دانش‌آموزان بر موضوع درسی و اصول و روش‌های پژوهش در یک دیسپلین.

در حال حاضر، با وجود همه‌ی ادعاهایی که در مورد استفاده از رویکردهایی مثل رشدگرا و یا فرایند‌شناختی در برنامه‌های درسی می‌شود، رویکرد حاکم بر بسیاری از برنامه‌های درسی، رویکرد

گاهی اوقات براساس ضرورت‌های موجود، و ویژگی و ماهیت برنامه‌ی درسی خاص، می‌توان چند رویکرد را با یکدیگر تلفیق و به عنوان رویکرد واحد ارائه داد

یادگیری: انتقال دانش، نبود تأکید بر مهارت و نگرش. فرایند آموزشی: سخن‌رانی آمرانه همراه با تحکم. محیط یادگیری: ساکن، یکنواخت و بدون تغییر و تنوع. معلم: عامل اصلی در یادگیری، انتقال‌دهنده‌ی معلومات و دارای همه‌ی اطلاعات لازم. ارزش‌یابی: ارزش‌یابی پایانی و نتیجه‌مدار.

تلفیق رویکردها

گاهی اوقات براساس ضرورت‌های موجود، و ویژگی و ماهیت برنامه‌ی درسی خاص، می‌توان چند رویکرد را با یکدیگر تلفیق و به عنوان رویکرد واحد ارائه داد. آن‌چه در ادامه می‌آید، پیشنهادی برای دروسی مثل علوم تجربی در دوره‌ی راهنمایی و علوم پایه در دوره‌ی متوسطه است.

رویکرد تعاملی

با توجه به این‌که درسی مثل علوم تجربی، از یک سو به ارائه‌ی مفاهیم و گستره‌ی آن‌ها می‌پردازد، و از سوی دیگر، با توجه به رویکردهای نوین آموزشی، بر فعالیت دانش‌آموزان در جهت درک مفاهیم علوم و کاربرد آن‌ها در زندگی فردی و اجتماعی او تأکید دارد، به نظر می‌رسد، رویکرد تعاملی که ترکیبی از دو رویکرد موضوعی/دیسپلینی و رویکرد فرایندی است، پیشنهاد مناسبی برای رویکرد این درس باشد. چنین رویکردی، هم ناظر بر برنامه‌ی درسی است و هم به فرایند آموزش توجه دارد.

ویژگی‌های رویکرد تعاملی همان‌طور که ذکر شد در این

رویکرد، ضمن توجه به موضوعات درسی (دیسپلین‌ها)، فرایند یادگیری نیز اهمیت دارد. به این ترتیب، ویژگی‌های آن را می‌توان به صورت زیر فهرست کرد:

تلقی نسبت به یادگیرنده

یادگیرنده در فرایند یادگیری مشارکت دارد. او ضمن یادگیری موضوعات تعیین شده، در بیان ایده و عقیده‌ی خود آزاد است. به علاوه، او برای یافتن پاسخ برخی از پرسش‌ها، توان طراحی برخی از آزمایش‌ها و تهیه‌ی گزارش از آن‌ها را دارد. یادگیرنده در استفاده از وسایل و مواد آموزشی، آزادی عمل دارد.

تلقی نسبت به

فرایند یادگیری و آموزش

با توجه به مشخص بودن مفاهیم، فرایند یادگیری نوعی فعالیت پویاست. اگرچه به محتوای آموزش توجه می‌شود، اما اهمیت چگونگی آموزش نیز کم نیست. چگونگی آموختن، و فرایندهای ذهنی که در جریان یادگیری به وجود می‌آیند، مورد توجه هستند. آموزش بیش‌تر تلفیقی است و دانش‌آموزان به یادگیری مهارت‌هایی مثل اندازه‌گیری، تحلیل یافته‌ها و ثبت نتایج آزمایش‌ها تشویق می‌شوند.

تلقی نسبت به محیط یادگیری

محیط یادگیری شرایطی تقریباً مشخص دارد و فعالیت‌های یادگیری در آن تعریف شده‌اند، اما ممکن است دانش‌آموزان پرسش‌هایی را مطرح کنند که معلمان انتظار طرح آن‌ها را نداشته باشند. بنابراین،

شرایط یادگیری در راستای تأمین نیازها و علاقه‌های دانش‌آموزان و تغییر، تقویت می‌شود.

تلقی نسبت به معلم

معلم در این رویکرد از نظر دانش موضوعی تواناست. مثلاً می‌تواند چارچوبی را برای یادگیری دانش‌آموزان به روش اکتشافی طراحی کند. معلم از طریق پرسش‌های تسهیل‌کننده و فراهم‌ساختن امکانات یادگیری، مثل برخی از ابزار و وسایل آزمایشگاهی، به یادگیری دانش‌آموزان کمک می‌کند.

تلقی نسبت به ارزش‌یابی

ارزش‌یابی تکوینی است و استمرار دارد. هم به میزان درگیری دانش‌آموزان در فرایند یاددهی-یادگیری توجه می‌شود، هم به ارزش‌یابی پایانی بهای لازم داده می‌شود. به عبارت دیگر، هم فرایند یادگیری مورد توجه است و هم نتیجه و محصول آن.

زیرنویس

1. Curriculum approach
2. Curriculum perspective
3. Curriculum orientation
۴. امروزه گاهی شاهد به کارگیری نابه‌جای کلمه‌ی «رویکرد» هستیم. گاهی اوقات نیز اصول برنامه‌ی درسی را به غلط رویکرد معرفی می‌کنند. تبیین ابعاد رویکرد و توضیح هرکدام می‌تواند تشخیص درست و یا نادرست رویکرد را مشخص کند.
۵. علاقه‌مندان برای مطالعه‌ی بیش‌تر در این باره می‌توانند به منابع برنامه‌ریزی از جمله کتاب نظریه‌های برنامه‌ی درسی. تألیف میلر، جی. پی. و ترجمه‌ی دکتر مهرمحمدی، از انتشارات سمت مراجعه کنند.
6. Behavioral
7. Social / discipline
8. Subject
9. Developmental
10. Cognitive process
11. Humanistic
12. Inher Person
13. Transmission
14. Discovery
15. Process
16. Interactive